

НА ЭТАПЕ

Відаль была адна і тая ж самая за ўсю дарогу, звычайная, але прыгожая відаль: імглявае балотнае надвор'е, грудкі маркотнага алешніку з бакоў праезду — то ўздоўж ля рэчкі, то найгусцей ля дрэннага паломанага мосту... І так — уся дарога.

Можа, троху толькі чуецца, што пазіцыя падсунулася бліжэй да нас. Болей акопаў, хаця ж таксама абсыпаных, неакуратных; болей драцяных загарадак; хаця ж таксама плеченых, ды недаплеченых, з каламі ўбітымі, ды абы-як, а найбольш кінутымі валяцца ў канаве.

Усё больш цямнее... Холад... Сыплюцца якіясь крупкі, белыя, крамяныя, рэдзенькія...

А-ткі этап!

У вёсцы каманду нашу, даўшы ёй павячэраць, развялі па хатах: куды — сем, куды — пяць, куды — колькі чалавек.

Нас у хаце было трое: брухаты, чорненькі, як сажа, армянін-падпрапаршчык N-скага палка нашае дывізіі, потым малады і зусім наўны хлапец-артылерыст у абшарпанай ля ботаў шынельцы, а трэці я.

Непрыветна спаткала нас старая гаспадыня, бабуля-качарга, відаць, зласлівая страшэнна, але маўклівая наўздзіў. А можа быць, што я наконт яе і памыліўся, бо ўсё пасля здалося мне іначай... Сям'я была ў іх невялічкая, таксама трое: маці, сын і яго жонка-маладуха. Але спачатку, як мы прыйшлі, па хаце моўчкі соўгалася ў парозе, ад печы і да лавы, толькі гэтая маўклівая і негасцінная бабуля ў кажусе. На нашы наўмысна вясёлыя салдацкія вітанні (каб лягчэй убіцца ў ласку) яна, здаецца, нічога не адказала, а прабурчэла незадаволена, што ў іх самім, і то няма дзе змясціцца, што ў іх няма святла, няма саломы на подсцілку, і яшчэ нешта бурчэла. З усяго было відаць, што старая мае вялікую ахвоту як-небудзь адбіць нас ад свае хаты. Папраўдзе, хата была дужа цесненькая і мізэрная. Але мы гэтак змардаваліся за дзень дарогі, на той макравай золкасці, на тых пясчаных ямках і карчах

збоку гразкае дарогі, што быццам і не чулі яе бурчэння. Тады яна змірылася, змоўкла і некуды пайшла.

Не паспелі мы раскласці хатылі і закурыць, пасеўшы за сталом, як дзверы адчыніліся і паказаўся высокі, стройны мужчына-паляшук у сваёй народнай вопратцы. Ён смела і лёгка пераступіў парог і сказаў агулам да ўсіх сваім гордым, як мне здалося, голасам:

— Добры вечар, землякі!

Армянін наш гэтым часам запальваў, дастаўшы з свае торбы, свечку і ляпіў яе на крайчыку стальніцы, а маладзенькі артылерыст (родам ён быў з Валыні) сядзеў на лаўцы, што бліжэй ля полу, і памкнуўся быў прывітацца з чалавекам за руку... Гаспадар жа крута павярнуў направа і зручна і лоўка сеў на пол. Ён вольна і прыгожа паставіў нагу на суножку, дастаў з-за пояса капшук і пачаў, паглядаючы ў наш бок, закурваць.

Артылерыст няўзнаку адкінуўся назад і зараз жа сагнуўся засаджваць не прынятаю гаспадаром рукою вушкі ў халяву бота, а падпрапаршчык, як старшы, голасна і нібы безуважна да гаспадаровых манер, сказаў, картавячы сваёю армянскай вымоваю:

— Можна пазнаць, што гаспадар!

— А ўгадалі, пане падпрапаршчык! — з спакойным гонарам азваўся паляшук і красаў агонь, хаця ж прынамсі з эканоміі мог прыкурыць у нас. Пусціўшы першы дым, ён дазволіў сабе больш уважна прыгледзецца, што мы за людзі.

Я заўважыў, як колка адпіхнуліся яго вочы ад сласналюбных армянінавых вачэй, як грэбліва ці то з якімсьці пахованым жалем скаўзанулі яны па абшарпанай артылерыставай шынельцы і пытліва, на адзін момант, спыніліся на мне.

Хаваючы свае курыльныя прылады ў невялічкі стракаценькі кісет, яшчэ новенькі і вышываны з любасцю жаночаю рукою, паляшук ураніў на зямлю кнот. Вельмі крутка сагнуўся і падняў, а тады выпрастаўся ля полу на ўвесь рост...

Хацелася даўжэй любавацца на яго.

Быў ён стромкі, зграбны і самавіты. Тутэйшая паляшуская вопратка, гэтая шэра-бялявая світа, кароткая і гладка сцягненая ў паясе, як чаркеска, незвычайна хораша прыйшлася да яго.

Цераз колькі часу вярнулася гаспадарова маці, а з ёю прыйшла з работы і яго жонка. Яна была на падзёншчыне ў каменданта: разам з іншымі маладзіцамі і дзяўчатамі вязала з камышу пукі пакрываць салдацкую страўню ці што яшчэ.

Жонка яго, пакуль не распранулася, выглядала звычайнай маладзіцай-паляшучкай. Пасля ж, як сям'я села вячэраць, а мы, начлежнікі, глядзелі на іх збоку, седзячы з двух бакоў на лавах і бавячыся курэннем і гутаркаю, я лепей разгледзеў Праксэду — такое было ў яе імя. Дужа доўгія і чорныя вейкі... Твар — авальны, тонкі і мяккі, толькі троху цьмяны, як ва ўсіх тутэйшых жанчын, але прыгожыя вейкі рабілі гэты твар надта цікавым і харошым. Карцела ўвесь час глядзець, як яна вячэрала і зрэдку ўскідала тымі чорнымі пушыстымі вейкамі, кладучы лыжку ці кусаючы хлеб. Мусіць, яна пачула, што мы на яе глядзім, а падпрапаршчык сапраўды так і прыліп да яе, гледзячы, і тады яна трохку пачырванела і ад непакою ажывілася. Гаспадар пазіраў у міску і пераказваў высокім, лішне дужым і паважным голасам аб розных непарадках у тутэйшым жыцці ад вайны і пастою этапнага каменданта. Артылерыст саромеўся глядзець так, як падпрапаршчык, але і ён уталопіўся ў харошую...

А мне было і прыемна, што ёсць такія жанчыны ў маім народзе, а разам і сорамна было за таварышаў, якія не маюць належнае павагі да тутэйшых людзей, быўшы самі нетутэйшымі і звыкшы на этапах быць лішне свавольнымі. І было трывожна за гаспадара: надта ўжо дзіўным часамі ён здаваўся... І надта ўжо падвышаным голасам гаманіў. Адна старая сядзела моўчкі і насупіўшыся, як была і раней, і не паказвала сваіх пачуццяў.

Гаспадар разгаманіўся, нават лішне стаў зюклівы. І паспеў нам пахваліцца, што ён таксама салдат, але дастаў чыстую адстаўку, бо ў яго перабіта ключыца. «Хто б мог падумаць?» — паглядзеў я на яго. Далей — што ён мае чатыры Георгіеўскія крыжы, поўны Георгіеўскі кавалер, — і гэта было для ўсіх нас яшчэ большаю неспадзяванкаю. Ён жаліўся на няпраўду і непарадкі, бо вызначылі яму пенсію толькі другога разраду, а здольнасць працаваць ён страціў зусім. І я аж падумаў: «Няўжо так?» З гэтае жальбы ён перавёў гутарку на «кручкоў-гарадавых», якіх не бяруць на фронт, на марадзёраў-абознікаў, якія таксама «зажырэлі» ў тыле, і на рознае тылавое

начальства, якое прыцясняла яго сям'ю, калі ён быў на вайне. Ён жаліўся, што яго жонку і матку ганялі на работы, і бывала, што з канём, і не давалі жыцця салдацкімі пастоямі... «А тым часам, вось, суседзька наш, князь Друцкі-Любецкі, мае колькі тысяч дзесяцін, ані яго людзей на работы бралі, ані яго коні ў фурманкі гналі», — з гневамі і абурэннем вылічаў ён свае сялянскія крыўды.

І ў такі момант проста вочы мае расчыняліся на яго з радасным подзівам. Было дужа любя яго слухаць...

* * *

Яны павячэралі і рыхтаваліся спаць: маладуха слала пасцелі, а старая парадкавала ў печы і ля печы. Мяне цікавіла, ці будзе гаспадар маліцца нанач.

І што вы думаеце — ён не маліўся! Гэта быў для мяне рэдкі выпадак, што селянін клаўся спаць не маліўшыся.

Ды вось, калі мы ўдвух, я і артылерыст, ужо ляжалі на саломе сярод хаты, пакрыўшыся шынялямі, а падпарапашчык расцягнуўся на лаўцы, курачы і жмурачы, як кот, вочы на босую Праксэду, — гаспадар загаварыў лішне нервова...

Я не чуў добра, з чаго ён прычапіўся да маральнага ўзроўню сучаснага свету, але мімаволі звярнуў увагу на яго ўзрушанасць у голасе, калі ён казаў:

— Распушта цяпер такая, якую прадказалі прарокі на канец свету. У Маскоўшчыне і даўней права было тое самае: кожная салдатка жыла ў распусце. Нашы белароскі, — сказаў ён, — як-та далікатнейшыя, змірнейшыя. Ды цяпер, як насунуў сюды фронт, і ў нас тое самае...

Мяне зацікавіла, што ён і нацыянальна адрознівае сябе, хоць і кажа белароскі, а не беларускі. Але прарокі і канец свету не вязаліся з тым поглядам, які ў мяне ўжо складаўся на яго.

Праксэда маўчала, і маці маўчала. Яны, калі ён казаў аб распусце, быццам прыціхлі, пакарыліся, цішэй сталі варушыцца — адна з падушкаю ў руках ля полу, другая з галлем ля печы.

Ён сядзеў на палу, марудна разуваўся, заняты сваімі неспакойнымі разважанымі, і казаў, як мне здалося, з наўмыснаю пэўнасцю — нібы загадзя ведаў, што яму не павераць. І пэўнасць тая была нездаровая і паказвала яго ў людскіх вачах горшым, чым ён мог бы быць...

— Якраз на вадохрышча ў 1914 годзе, — раптам пачаў ён апавядаць штосьці новае, — на вадохрышча, позна ўвечары, у якой 12-й гадзіне ўночы, на шумнай — вядома, каляднай — вуліцы раптам зрабілася мёртва-ціха. Я з сватам толькі што вярнуўся дамоў. Што такое? Выйшлі на двор — аж там ві-і-ідна-відна, святлей як удзень. Спалохаліся мы, выбеглі з двара на вуліцу. І бачым: на небе, з усходу на захад, у белым-белым, светлым ззянні, але як у тумане, ідуць, ідуць, ідуць... У каго ў руцэ шабля, у каго стрэльба ці якая іншая зброя, кулямёты на каточках цягнуць... І напіс там, дзе прайшлі, вялікімі чырвонымі, аж гараць, літарамі — гады: 1914, 1915, 1916... З'являцца літары і змеркнуць патроху, з'являцца і змеркнуць... Не паспеў я добра прыгледзецца, як раптам жа ўсё — шух! Шухнула, і зноў цёмна...

Як ён перастаў казаць, уся хата маўчала, і ў цямноце (бо святло ўжо пагасілі) толькі папяроса ў падпрапаршчыка зрэдку пыхала чырвоным бліскам. Усе маўчалі, аж прыкра было. І я думаў: нашто ён сплёў гэты пляцень? Не проста ж так сабе, а з нейкаю мэтай? А з якою? Хоча страхамі адварнуць нас ад распусты, абараніць сваю жонку? Не верыць жа ён сам у сваю байку... «А можа, ты кантужаны і пляцеш цяпер плятні ад хворага розуму, паўчыўшыся троху некалі ў царкоўнапрыходскай школе?» — хацелася мне спытацца ў яго, але далікатнасць не дазваляла. Сусед мой, артылерыст, уздыхнуў (ці то пазяхнуў) і ціхенька, неўспадзеўкі для мяне затросся дробнаю дрыготкаю — звычайна так бывае з нервовымі ці дужа змучанымі людзьмі.

— Давольна та казываць бабушкіны сказкі, дюша мой! — сказаў падпрапаршчык, шумна адварнуўся да сценкі, закратаў, засоп...

Я чакаў, што скажа на гэта гаспадар. Доўга чакаў, але ён змоўк. Я таксама не адважыўся парушаць цішыню, і ўся хата заснула — у цямноце, пад свіст восеннага ветру за сценамі і ў коміне.

* * *

Уранні, яшчэ цёмненька, мы выйшлі з хаты на зборны пункт і зараз рушылі ў дарогу. Так што я не паспеў ужо прыгледзецца да гаспадара на дзённым святле ці прыстаць да яго з распытваннямі. Толькі мімаходам, ішоўшы на вуліцу міма павеці, заўважыў я, што там, пад павеццю,

дзіўны гэты паляшук прыглушаным голасам, халяруючы, зусім не такі, якім здаўся мне спачатку, дапякаў маладую жонку каля церніцы з лёнам за нейкую памылку ў рабоце, а можа, за што іншае...

І цяпер, чуючы яго раздражнёны голас, я падумаў, што чалавек гэты страшэнна зайздросны да свае жонкі, а можа, і мучаецца за нейкія яе памылкі за час, калі ён быў на фронце, а ў хаце ў іх начавалі такія ж пераходныя салда-ты, як і мы.

1916 г.

Гжацк